HUKUK ÜZERİNE

ADALET, KAMU DÜZENİ,
DEVLETİN GELİRLERİ
VE
SİLAHLI GÜÇLER

ADAM SMITH
ÇEVİRİ: AHMET CELİLOĞLU

PINHAN
felsefe
2. BASKI

HUKUK ÜZERİNE

ADAM SMITH

Modern iktisadın kurucusu, ahlâk felsefecisi, İskoç Aydınlanması'nın önemli figürü Adam Smith, iktisat alanında *Milletlerin Zenginliği*; ahlâk alanında ise *Ahlâki Duygular Kuramı* eserleri ile biliniyor. Oysa bu eserlerin her biri, Smith'in sosyal bilimlerin hemen her alanına temas eden bir perspektife sahip olduğunu ortaya koyuyor.

Smith'in her iki kitapta da, münhasır bir hukuk eseri yayımlama veya en azından yayımlamış olduğu kitapların sonraki baskılarında bir hukuk bölümü ekleme arzusundan söz ettiğini; ancak bu arzuyu gerçekleştiremediğini biliyoruz. Smith'in Glasgow Üniversitesi'nde verdiği derslerin kayıtlarının titiz bir araştırmayla yazarın diğer eserleri ve notlarda gönderme yapılan tarihi olayların doğruluğu ile karşılaştırılması sonucunda ortaya çıkan bu eser *Milletlerin Zenginliği*'ni açıklamakla kalmıyor; ahlâk felsefesi dersinin üçüncü ve dördüncü bölümlerini oluşturuyor ve *Ahlâki Duygular Kuramı*'nın son sayfasında gelecekte yapmayı planladığını söylediği "hukuk ve yönetimin genel prensiplerinin açıklamasının" veya "hukukun tarihinin" de taslakları olarak karşımıza çıkıyor.

ISBN : 978-605-9460-44-6

45₺

pinhanyayincilik.com
/pinhanyayincilik
/pinhankitap

Adam Smith

Hukuk Üzerine

PİNHAN YAYINCILIK
Litros Yolu, Fatih San. Sitesi No: 12/214-215
Topkapı/Zeytinburnu İstanbul
Tel: (0212) 259 27 60 Faks: (0212) 565 16 74
www.pinhanyayincilik.com
info@pinhanyayincilik.com
Sertifika No: 20913

Kaynak metin: Adam Smith, *Lectures on Justice, Police, Revenue and Arms, delivered in the University of Glasgow, by Adam Smith. Reported by a Student in 1763 and edited with an Introduction and notes, by Edwin Cannan* (Oxford: Clarendon Press, 1869)

© Pinhan Yayıncılık, 2018
Türkçe çeviri © Ahmet Celiloğlu, 2018

Birinci Basım: Şubat 2018

Genel Yayın Yönetmeni: Mahmut Sever
Kapak Tasarımı: Mahmut Sever
Dizgi: Özlem Sümbül

Teknik Hazırlık, Baskı ve Cilt:
Yaylacık Matbaacılık San. Tic. Ltd. Şti.
Litros Yolu Fatih San. Sitesi No: 12/197-203
Topkapı-İstanbul Tel: (0212) 567 80 03
Sertifika No: 11931

Pinhan Yayıncılık: 159 Hukuk Dizisi: 2

ISBN: 978-605-9460-44-6

Bu kitabın tüm yayın hakları saklıdır. Tanıtım amacıyla, kaynak göstermek şartıyla yapılacak kısa alıntılar dışında gerek metnin, gerek görsel malzemenin yayınevinden izin alınmadan herhangi bir yolla çoğaltılması, yayımlanması ve dağıtılması 5846 Sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu'nun hükümlerine aykırıdır ve hak sahiplerinin maddi ve manevi haklarının çiğnenmesi anlamına geldiği için suç oluşturur.

Hukuk Üzerine

ADAM SMITH

Adalet, Kamu Düzeni, Devletin Gelirleri ve Silahlı Güçler **üzerine Adam Smith'in 1763 yılında Glasgow Üniversitesi'nde verdiği ve bir öğrencisinin aktardığı dersler**

Edwin Cannan tarafından düzenlenip, bir giriş ve notlarla zenginleştirilmiş baskı

Çeviri: Ahmet Celiloğlu
Çeviri Editörü: Kasım Akbaş

İçindekiler

Önsöz 9
Editörün Giriş Notu 11
Bölüm 1: Ders Notlarının Hikâyesi 11
Bölüm 2: Ders Notlarının Değeri 23

GİRİŞ

§ 1. 'Doğal Hukuk Bilgisi' Üzerine Çalışmalar 41
§ 2. Konunun Tasnifi 43

KISIM I: ADALET

GİRİŞ 45
AYRIM I. KAMU HUKUKU 49
§ 1. Yönetimin Doğuşundaki İlk Prensipler 49
§ 2. Yönetimin Doğası ve Toplumun
İlk Çağlarındaki Gelişimi 54
§ 3. Cumhuriyetçi Yönetimlerin Doğuşu 61
§ 4. Özgürlüğün Yitirilişi 65
§ 5. Askeri Monarşi 69
§ 6. Askeri Monarşinin Dağılması 71
§ 7. Tam Mülkiyet (Allodial) Yönetimi 74
§ 8. Feodal Sistem 76
§ 9. İngiliz Parlamentosu 79
§ 10. İngiliz Yönetiminin Mutlak Güç Haline Gelmesi 81
§ 11. Özgürlüklerin Geri Kazanılması 82
§ 12. İngiliz Mahkemeleri 85
§ 13. Avrupa'daki Küçük Cumhuriyetler 93
§ 14. Egemenin Hakları 94
§ 15. Vatandaşlık 101
§ 16. Tebaaın Hakları 105

AYRIM II. AİLE HUKUKU 112
§ 1. Karı ve Koca 112
§ 2. Ebeveyn ve Çocuk 130
§ 3. Efendi ve Hizmetkâr 133
§ 4. Vasi ve Mahcur 143
§ 5. Ev İçi Suçlar ve Bunların Cezaları 144
AYRIM III. ÖZEL HUKUK 146
§ 1. Mülk Edinmenin İlk Yolu: El koyma 146
§ 2. Mülk Edinmenin İkinci Yolu: İltihak 149
§ 3. Mülk Edinmenin Üçüncü Yolu: Zamanaşımı 150
§ 4. Mülk Edinmenin Dördüncü Yolu: Miras 152
§ 5. Mülk Edinmenin Beşinci Yolu: Gönüllü Transfer 163
§ 6. İrtifak Hakları 166
§ 7. Rehinler ve İpotekler 167
§ 8. Özel İmtiyazlar 168
§ 9. Sözleşme 169
§ 10. Şibih Sözleşme 174
§ 11. Haksız Fiilden Doğan Haklar 175

KISIM II: KAMU DÜZENİ

AYRIM I. TEMİZLİK VE GÜVENLİK 195
AYRIM II. UCUZLUK YA DA BOLLUK 198
§ 1. İnsanın Doğal İhtiyaçları 198
§ 2. İnsanın Doğal İhtiyaçlarına Hizmet Eden Zanaatlar 200
§ 3. Refahın İş Bölümünden Kaynaklanması 201
§ 4. İş Bölümü Üretimi Nasıl Arttırır? 203
§ 5. İş Bölümüne Ne Yol Açar? 208
§6. İş Bölümü, Pazarın Büyüklüğüyle Orantılı Olmalıdır 211
§ 7. Ürünlerin Fiyatları Hangi Şartlara Göre Belirlenir 213
§ 8. Değer Ölçütü ve Mübadele Aracı Olarak Para 222
§ 9. Milli Refahın Para Miktarına Bağlı Olmayışı 229
§ 10. Paraların İhraç Edilmesinin Yasaklanması 238
§ 11. Ticaret Dengesi 242
§ 12. İç Tüketimin Eksikliğinin
Zararlı Olabildiği Düşüncesi 246
§ 13. Bay Law'ın Taslağı 249
§ 14. Faiz 257

§ 15. Kambiyo 258
§ 16. Refahın Yavaş Artışının Sebepleri 260
EK (§ 17: Ticaretin Tutumlar Üzerindeki Etkisi) 274

KISIM III: DEVLETİN GELİRLERİ

GİRİŞ 281
§ 1. Mülkiyet Vergileri 282
§ 2. Tüketim Vergileri 285
§ 3. Devlet Tahvilleri 291
§ 4. Tahvil Simsarlığı 294

KISIM IV: SİLAHLI GÜÇLER

§1. Milis Kuvvetleri 297
§ 2. Askeri Disiplin 298
§ 3. Düzenli Ordular 299

KISIM V: MİLLETLERARASI YASALAR

GİRİŞ 301
§ 1. Savaş Ne Zaman Meşrudur? 302
§ 2. Savaşta Neleri Yapmak Hukuka Uygundur? 303
§ 3. Tarafsız Devletlerin Hakları 311
§ 4. Sefirlerin Hakları 312

Önsöz

Elinizdeki el yazmalarının geçmişi ve bunları düzenlerken izlemiş olduğum ilkeler, Giriş kısmında ele alınmıştır.

Burada yalnızca, Bay *Thomas Raleigh*'e minnettarlığımı ifade etmek isterim. Ben bu işe başladığımda, Bay *Raleigh* Oxford'da İngiliz Hukuku öğretim görevlisi ve üniversite yayınevi temsilcisi idi. Kendisi şu anda Kraliyet Danışma Konseyi Yargı Komitesi'nde arşiv sorumlusu olarak görev yapmaktadır. Metinleri okuyup bozulmuş veya açıklanmaya muhtaç olduğunu düşündüğü pasajlar hakkındaki görüşlerini paylaşmanın yanı sıra, kendisine zaman zaman yönelttiğim hukuk sorularını sonsuz bir sabırla cevapladı. Özenli olmaya can atan bir editör dışında herhangi biri bu soruları saçma bulabilirdi. Ancak, kendisinden aldığım bilgileri nasıl kullandığımı görme imkânına herhangi bir şekilde sahip olmadığı için, notlarda ortaya çıkacak hiçbir şeyden ötürü, kendilerine danıştığım Bay *Serjeant Hawkins* ya da diğer hukuk otoritelerinden daha fazla sorumluluğu olmadığının da anlaşılmasını isterim.

Edwin Cannan
Oxford, Ağustos 1896

Editörün Giriş Notu

Bölüm 1: Ders Notlarının Hikâyesi

"Bay Smith'in Glasgow'da öğretim üyesiyken verdiği derslerin notlarının hiçbir kısmı, *Theory Moral Sentiments* [Ahlâki Duygular Kuramı] ve *Wealth of Nations* [Milletlerin Zenginliği] kitapları içerisinde kendisinin yayımladıkları dışında, korunamamıştır." Bu ifade, Dugald Stewart'ın *Edinburg Kraliyet Cemiyeti*'nde 1793 yılı başlarında yaptığı 'Adam Smith'in Hayatı ve Eserlerinin Değerlendirmesi' başlıklı konuşmadan alınmıştır. Stewart, bu konuşmanın Cemiyet'in zabıtları içerisinde 1794 yılında basılmasına izin verdi.[1] 1795[2] ve 1811[3] yılında bir değişiklik olmadan bu zabıtlar yeniden basıldı. Yüzyıldan biraz uzun bir süre boyunca bu yargı sorgulanmadan kaldı. Adam Smith'in ders notlarına ilişkin olarak bu yargı, şüphesiz ki doğruydu.

Adam Smith, 1973 Nisanı'nda Londra'ya seyahat hazırlığındayken, edebi vâsii kıldığı Hume'a bir mektup yazarak, hayatını kaybetmesi halinde belgelerine ne yapılması gerektiğine dair talimatlar vermişti. Yanında götürdükleri, yani Milletlerin Zenginliği'nin el yazmaları dışında yayın-

---

[1] Cilt iii, Bölüm i, s. 61.

[2] Dr. Adam Smith'in geç dönem felsefi meseleleri hakkındaki makalelere ek olarak, Dugald Stewart, "Account of the Life and Writings of the Author [Adam Smith]", *F.R.S.E.*, s. xv.

[3] Dr. William Robertson ve Dr. Thomas Reid tarafından Edinburgh Kraliyet Cemiyeti'nde yapılan "Biographical Memoirs of Adam Smith, LL.D. [Dr. Adam Smith'in Hatıratı]" başlıklı konuşma. Ek notlarla birlikte bir ciltte toplanmıştır, s. 12.

lanmaya değer bir şey yoktu. Belki, çalışma masasında bulunacak, astronomik sistemlerin tarihi hakkında yazılmış parçalar "yazılmaya niyet edilen bir eserin ham halinin" parçaları olarak basılabilirdi. Mektup, şöyle devam ediyordu: "O masada ya da yatak odasındaki çalışma masasının cam kapaklı dolabında bulacağın diğer yarım yamalak evrakı, yine aynı yerde bulacağın on sekiz kadar ince defteri incelemeksizin yok etmeni arzu ediyorum." On dört yıl sonra, yine Londra'ya yapacağı bir geziyi planlarken "el yazmalarının akıbetini emanet ettiği dostlarına, kendi ölümü halinde, derslerine dair notları yok etmelerini" tembih ediyor, "geri kalan el yazmaları ile ilgili, ne istiyorlarsa yapabileceklerini" söylüyordu. Temmuz 1790'da, ölümünden on veya on dört gün önce "[A]rkadaşlarına yine aynı konudan bahsetti. Arkadaşları, onun bu arzusunu yerine getirecekleri hususunda Smith'i temin ederek içinin rahat olmasını istediler. Bunun üzerine Smith rahatladı. Ancak birkaç gün sonra kaygısının tamamen geçmediğini hissederek arkadaşlarından birine ciltleri derhal imha etmesi için ısrar etti. Bu arzusu istediği gibi yerine gelince öyle büyük bir ferahlama hissetti ki o akşam arkadaşlarını alışıldık rahatlığıyla kabul edebildi". Ancak âdeti olduğunun aksine onlarla oturamadı ve akşam yemeğinden önce istirahata çekilirken "Bu toplantıyı başka bir zamana ertelememiz gerektiğini düşünüyorum" sözleriyle arkadaşlarıyla vedalaştı.[4]

Bu hikâyeyi aktaran Dr. James Hutton, Dr. Joseph Black ile birlikte, Adam Smith'in el yazmalarını ortadan kaldırmakla görevlendirdiği iki kişiden biriydi.[5] Hutton'un dikkatli bir şekilde "iki kişiden biri" olduğunu belirtmesi ve özne belirtmeyen "bu iş yapıldı" ifadesi, pek çok okuyu-

---

[4] Dugald Stewart, *Transactions of the Royal Society of Edinburgh* içinde, cilt iii, bölüm i s. 131; *Adam Smith's Essays* içinde, s. lxxxviii; *Biographical Memoirs* içinde, s. 109.

[5] Bkz. *Essays*, ss. iii-iv; Adam Smith'in vasiyeti, *Catalogue of Adam Smith's Library*, ss. xvi-xvii.

cuya belgeleri bizzat imha edenin Hutton olduğunu düşündürtebilir. Ne var ki o yemekte bulunanlardan Mackenzie'nin Samuel Rogers'e bu işi yapanın Black olduğunu söylediği rivayet ediliyor. Daha önce yüzlerce sayfalık el yazısı belgeyi yakmaya teşebbüs etmiş hiç kimse, dermansız haldeki Adam Smith'in o temmuz sabahında ateşin başında otururken bile bu işi kendi elleriyle yapmaya çalışmaktan kaytarmasına şaşırmayacaktır. Ancak anlatılana göre, Smith o sabah arkadaşları kendisini ziyarete geldiğinde yataktaydı ve Hume'a yazılan mektupta adı geçen "ince defterler" on yedi yıl önce Kirkcaldy'de olduğu gibi hâlâ yatak odasındaki bir çalışma masasının "cam kapaklı dolabında"ydı. Bu yüzden de onun görüş alanındaydı. Fakat o akşamki canlılığının öncesinde çok hasta olduğu için onlara uzanabilir durumda değildi. Bu şartlar altında ziyaretçilerinden el yazmalarını dolaptan alıp, yatak odasına kendi gözlerinin önünde veya başka bir yerde imha etmelerini istemesinden daha doğal bir şey yoktu.

Böylece el yazmaları yok oldu. Üç nesil, Dugal Stewart'ın, Smith'in tüm derslerini ya da çoğunu bizzat dinlediği anlaşılan[6] John Millar'dan edindiği kayıtlarla yetinmek zorunda kaldı:

"Bu üniversiteye ilk olarak mantık profesörü olarak atanan Bay Smith, kısa zamanda seleflerinin izlediği müfredatı büyük ölçüde terk etmenin gerekliliğini fark etti. Öğrencilerinin dikkatini mantık ve metafizikten daha ilginç ve kullanışlı çalışmalara yönlendirdi. Bu doğrultuda, ilk olarak insan zihninin kabiliyetleri üzerine genel bir çerçeveyi aktardı. Sonra, bir zamanlar kültür dünyasında evrensel bir ilgiye mazhar olan yapay bir muhakeme metoduyla ilişkili merakı yüceltmek için gerekli antik mantığı genişçe açıkladı. Bunun ardından ise geriye kalan tüm zamanını retorik sistemi ile *belles lettres* [söz sanatları]'e hasretti...

---

[6] Bkz. Historical View of the English Government, s. 528 ve Rae, Life of Adam Smith, ss. 43-53.

Bay Smith, mantık profesörlüğüne atanmasından yaklaşık bir yıl sonra Ahlâk Felsefesi dersi için görevlendirildi. Onun bu konudaki dersleri dört bölümden oluşuyordu. İlk bölüm olan Tabii İlahiyat'ta, varoluşun kanıtlarını ve Tanrı'nın niteliklerini, ayrıca dinin dayandığı insan zihninin prensiplerini inceliyordu. İkinci kısım yalnızca Etik'i kapsıyordu ve daha sonra *Ahlâki Duygular Kuramı*'nda yer verdiği belli başlı doktrinleri içeriyordu. Üçüncü bölümde ise ahlâkın kesin ve yanlışsız kurallar açısından hassasiyete sahip *adalet*le ilgili olan kısmını daha genişçe ele alıyordu. Bu sayede tam ve teferruatlı bir açıklamaya muvaffak olabiliyordu.

Bu konuda Montesquieu tarafından ortaya atılmış gibi görülen planı takip etti: Kamusal ve özel alanın her ikisinde, en kaba çağlardan en rafinesine kadar hukuk sisteminin tedrici ilerlemesinin izini sürmeye çalışma; geçinmeyi ve servet birikimini etkileyerek yasalarda ve devlet yönetiminde paralel gelişmelere ya da değişikliklere yol açan becerilere dikkat çekme. Smith, emeğinin bu önemli kısmının ürünlerini kamuoyuyla da paylaşma niyetindeydi fakat *Ahlâki Duygular Kuramı*'nın sonuç kısmında da bahsettiği bu niyetini gerçekleştirecek kadar yaşayamadı.

Derslerinin son kısmında, *adalet* prensibine değil *menfaat* prensibine dayanan ve devletin zenginliklerini, gücünü ve refahını artırmak üzere tasarlanmış siyasi düzenlemeleri inceledi. Bu zaviyeden bakarak ticareti finans, kilise ve orduyla ilgili siyasi kurumları değerlendirdi. Bu konular üzerine aktardığı şeyler, daha sonra '*Milletlerin Zenginliğinin Sebepleri ve Doğası Hakkında Bir Araştırma*' başlığı altında yayımlattığı çalışmasının özünü de içeriyordu".

Adam Smith'in retorik, *belles lettres* ve tabii ilahiyat hakkındaki derslerinin tam metnine sahip olmak, tamamen biyografik bir bakış açısıyla bakılacak olursa, şüphesiz ki son derece ilginç olurdu. Ancak bunların tarihi bir önemi yoktur. Bu dersler mükemmel olsalar bile, bunlar kendi zamanlarında geniş bir etki oluşturma fırsatı bulamadılar. Elbette ki, kaleme alındıktan yüz elli yıl sonra da insan dü-

şüncesi veya eylemleri üzerinde daha fazla etkili olacaklarını beklemek beyhudedir. Her nesle belli bir bakış açısından seslenmek gerekir ve 1763'te ikna edici olabilen iddialar, 1896'da tam anlamıyla sığ görünecektir. Bir süre kaybolduktan veya unutulduktan sonra yeniden ortaya çıkarak etkili olan bazı klasiklerin olabileceği bilinmektedir. Ne var ki yakından bakıldığında her zaman görülecektir ki bu etki gerçekte bu eserlerin yorumlayıcıları ya da eleştirmenlerine, hatta kimi durumlarda çevirmenlerine aittir.

Adam Smith'in Ahlâk Felsefesi derslerinin etik hakkındaki ikinci kısmı ise ne tarihçiler ne de biyografi yazarları için büyük bir önem taşıyor. Millar'ın bu bölüm hakkındaki '*Ahlâki Duyguların Kuramı*'ndaki doktrinleri içerdiği yönündeki yargısı hakkında şüpheye düşmek için bir sebep yok. Smith, bu çalışmasını 1759'da üniversitedeki öğretim üyeliği devam ederken bastırtmıştı ve buraya atandıktan yalnızca yedi yıl sonra ders notlarının basılmasının üniversite hocası ya da onun işlediği konu bakımından tarihe kayda değer bir katkı yapma ihtimali zayıftı.

Ancak Ahlâk Felsefesi dersinin üçüncü ve dördüncü kısımları bambaşka bir öneme sahiptir. *Milletlerin Zenginliği*'nin politikaya etkisi öyle büyüktür ki, siyaset bilimi tarihine eğilen her araştırmacı, bu üçüncü bölüme ulaşamadığı için esef etmelidir. Zira Adam Smith bu kısımda "Kamusal ve özel alanın her ikisinde, en kaba çağlardan en rafinesine kadar hukuk sisteminin tedrici ilerlemesinin izini sürmeye çalışmış; geçinmeyi ve servet birikimini etkileyerek yasalarda ve devlet yönetiminde paralel gelişmelere ya da değişikliklere yol açan becerilere dikkat çekmişti." Derslerin dördüncü kısmı, yayınlanmış bir kitabın temellerini oluşturması hasebiyle ikinci kısmı andırıyordu. Ancak bu kitap, yani *Milletlerin Zenginliği, Ahlâki Duygular*'dan kıyas kabul etmeyecek şekilde çok daha büyük bir öneme sahipti ve Smith ders vermeyi bıraktıktan on iki yıl sonra yayımlanmıştı. Bu dönemin önemli bir kısmını Fransız *Économistes* (İktisatçılar) ile fikir alış verişi ve araştırmayla

geçirdiği biliniyor. Dolayısıyla ders notlarının, eğer ulaşılabilselerdi, daha sonra halkın beğenisine de sunulan belli iktisadi fikirlerin onları dünyaya en çok duyuran adamın zihninde nasıl geliştiklerini gösterebileceğine inanmak için yeterli sebep vardır.

Kimse ders notlarının son iki bölümünün tarihi değerine karşı benden daha fazla hassas olamaz ancak şimdi yayınlanan bu el yazmalarının keşfedilmesiyle ilgili olarak hiçbir övgüyü hak etmiyorum. 21 Nisan 1895 günü, *Oxford Magazine*'nin edebiyat editörüne Adam Smith'le ilgili bazı yorumlardan söz ederken, daha önce tanışmadığım Avukat Charles C. Maconochie de hazır bulunuyordu. Bu esnada Bay Maconochie, elinde Adam Smith'in, ilgi çekebileceğini düşündüğü, hukuk felsefesi üzerine olan derslerinin notları olan el yazmaları bulunduğunu söyledi.

Elinizdeki kitapta kopyalanan bu el yazması, 22,5'e 19 cm boyutlarında ve yaklaşık 4 cm kalınlığında bir kitap formundadır. Tatminkâr bir cildi var. Ancak cildin yüzleri yapraklardan tamamen ayrılmıştır. Yüzyıllık kitaplarda kullanım değil yaş nedeniyle bu duruma sık rastlanıyor. Arka kapakta, yaldızla yapılmış bir şekil ve kırmızı bir etiket üzerine yine yaldızla yazılmış (iki satıra yayılmış halde) *JURIS PRUDENCE* yazısı bulunmaktadır. 192 yapraktan oluşuyor; bunlardan ikisi, başka bir kâğıttan olan ara kapak. Ön ile arka kapaklara da aynı kâğıt yapıştırılmış. Geri kalan yapraklar homojen bir karakter gösteriyor; filigranlı "L. V. Gerrevink".

Defter yapraklarının her iki yüzlerine de yazı yazılmış; yazılar önceden çizilmiş ve kenarlarda iki cm. kadar boşluk bırakan dört kırmızı çizgiyle tayin edilmiş dikdörtgen alanlarla sınırlanmıştır. Ara kapağın dışında kitabın sonunda üç ve başında iki boş sayfa daha bulunmaktadır.

Kâğıtların önce yazılıp sonra mı bir araya getirildiğini, yoksa boş bir deftere yazılıp mı ciltlendiğini veya baştan beri mevcut şeklinde mi olduğunu anlamak için hiçbir emare bulunmuyor.

Yazım, el yazısı ve kâğıt analizleri de üzerinde yazan 1766 tarihinden şüphelenmek için bir neden ortaya koymuyor. *Bodleian* Kütüphanesi'nden Bay Falconer Madan, bu tarihi görmeden yaptığı tahlilin sonucunda bu el yazısının 18. yüzyılın ikinci çeyreğine ait olabileceğini belirtiyor. Glasgow Üniversitesi Kütüphanesi'nde bulunan ve Bangor Psikoposu Dr. Pearce'nin Professör Rosse'ye yazdığı 20 Haziran 1751 tarihli mektup, *L. V. Gerrevink* kâğıtlarının en azından on beş yıl önce bile kullanıldığını gösteriyor.

Ön kapağın iç tarafında tepeye yakın kısımda oldukça ince bir kalemle ve iri harflerle "J. A. Maconochie, 1811" ibaresi yazılmış. Ortada ise aynı imza çok hoş bir kalemle, bu kez tarihsiz olarak, acımasız bir bıçak darbesiyle koparılmış bir etiketten geriye kalanlar üzerine yazılmış. Ayrıca Bay C. C. Maconochie'nin 1876 tarihli imzası da burada bulunuyor. İlk boş yaprağın iç tarafında sol üste el yazmasının kendisi kadar solmuş bir mürekkeple '½' işareti konulmuş.

Bay Maconochie, el yazmasının kendisine nasıl ulaştığının hikâyesini aşağıya aldığım yazıda aktarıyor:

65 NORTHUMBERLAND STREET,
EDINBURGH,
12 Haziran 1896

Sevgili Bay Cannan,

Çok üzgünüm ama Adam Smith'in elyazmalarının büyük amcam James Allan Maconochie'nin eline geçtiği kaynağın izini sürmekte başarısız oldum. Tarihlere veya diğer verilere bakarak amcamın mı, ilk Lord *Meadowbank* olan babasının[7] mı, yoksa bu unvanı taşıyan ikinci isim olan kardeşinin[8] mi

---

[7] Allan Maconochie, 1748'te doğmuş; 1770'te baroya kaydolmuş; 1779'da Edinburgh Üniversitesi'nde Kamu Hukuku profesörü olmuş; 1796'da Lord Meadowbank sıfatıyla mahkeme üyesi olmuş ve 1816'da ölmüştür.

[8] Alexander Maconochie, Allan Maconochie'nın 1777 doğumlu en büyük oğludur. 1799'da baroya kaydolmuş; 1813'te başsavcı, 1816'da kraliyet

bu notları alıp daha sonra kopyaladığını anlamak mümkün değil. Kitabın bir açık artırmada ya da başka bir yerde satın alındığını düşünme eğilimindeyim. Çünkü *Meadowbank* Hanesi'nde yaptığım araştırmada el yazmalarının kapağındaki etiketin bir kopyasını bulamadım.

Bir avukat ve *Orkney* Şerifi olan *James Allan Maconochie*, 1845 yılında bekâr olarak hayata gözlerini kapadı. Kitaplarının pek çoğu halen, son yüz otuz yılda sahipleri arasında iki hâkim ve Glasgow Üniversitesi'nden bir hukuk fakültesi profesörü[9] başta olmak üzere adli işlerle uğraşan pek çok kişinin bulunması nedeniyle doğal olarak çok sayıda hukuk kitabının bulunduğu *Meadowbank*'ta duruyor. Bazıları kocaman olan bu çok sayıdaki kitap zaman zaman yığınlar halinde tavan arasında istif ediliyordu. 1876 yılında, baro tarafından çağırılmadan çok kısa bir süre önce, bu kitaplardan kullanışlı olabileceğini düşündüklerimi götürme izni aldım. Diğer kitaplarla birlikte mezkûr el yazmalarını da aldım ve o tarihten beri bana aitler.

En derin saygılarımla,
CHARLES C. MACONOCHIE

Bu el yazmalarının orijinal notlar değil aslına sadık bir kopya olduğunun birkaç belirtisi var: İlk olarak, başlık sayfasına atılan tarih "MDCCLXVI (1766)" ancak Adam Smith, Ocak 1764'te öğretim üyeliğinden ayrılmıştı. İkincisi, el yazmaları temiz ve düzgün karakterlerle yazılmış, neredeyse hiç kısaltma kullanılmamış. Üçüncü olarak ise metindeki kimi hatalar yanlış duymaktan değil yanlış okumaktan kaynaklanmış.

Kopyayı yazan kişiyle orijinal notları alan kişinin farklı kişiler olduğunun ispatı ise orijinal notların sahibinin ehil

---

vekili olmuş; 1819'da Lord Meadowbank sıfatıyla mahkeme üyesi olmuş; 1854'te Welwood soy ismini almış ve 1861'de ölmüştür.

[9] Allan Alexander Maconochie-Welwood, Alexander Maconochie'nin 1806 doğumlu, en büyük oğludur. 1829'da baroya kaydolmuş; 1842'de Glasgow Üniversitesi'nde Medeni Hukuk Profesörü olmuş ve 1885'te ölmüştür.

ve kültürlü olmasına rağmen kopyanın genel olarak yazdıklarını anlamayan birinin işi olması. Örneğin, bir yerde bağlama göre açıkça '*one*' yazılması gerekirken '*me*' yazılmış. Başka yerlerde ise anlamdan bağımsız olarak '*shop*', '*ship*' ile; '*corn*', '*coin*' ile yer değiştirmiş. Kopyalayıcı, sık sık cümleleri ve paragrafları yanlış yerlerden bölerek ortaya anlamsız ifadeler çıkmasına sebep olmuş. Dahası, detaylı ve şahsiyetten yoksun el yazısı, akademik bir dersi yeni tamamlayan genç bir öğrenciden ziyade olgun yıllarındaki profesyonel bir müstensihe ait görünüyor.

Müstensihin asıl nüshadan mı yoksa ders notlarının sahibinin yaptığı bir kopyadan mı kopyaladığını ise kesin olarak belirlemenin imkânı yok gibi görünüyor. El yazması boyunca kopyalayıcının, asıl metinle kopya metnin sayfaları arasında tutarlılık olması için özen gösterdiğinin emareleri görülüyor. El yazısı zaman zaman sayfa sonuna doğru sıklaşıyor ya da bollaşıyor. Yazıcı, sayfayı doldurmakta başarılı olamadığı zamanlarda son satırı kısmen boş bırakmakta tereddüt göstermiyor. Örneğin, s. 134'ün son iki ve 135'in ilk satırları şu şekilde yazılmış:

"Fesh edilmiş olması daha iyi bir fırsat, çünkü
Tek bir kişi kanun yapıcıdır
Ve yasa ona uzanamayacak ya da ..... zayıflatamayacak....."

ve s. 223'ün son iki satırı ile 224'ün ilk satırı şöyle görünüyor:

"servetin hem antik hem de
Modern zamanlardaki gelişimi
Etkileme sebepleri gösterilecek ya da....."

Sayfalardaki yazı miktarları oldukça değişken. Örneğin s. 104'te, basılı kitapta yirmi beş satıra tekabül eden yirmi altı satır varken s. 106'da on dokuz basılı satıra denk gelen yirmi satır yazı bulunuyor. Bu denli büyük bir eşitsizlik, orijinal notların sayfalandırılışının takip edildiği ihtimalini

gösteriyor ve asıl nüshaya ait bir indeksin yokluğunda bu güçlükle yapılabilirdi. Öyleyse, kendi notlarının sadık bir kopyasını yapması muhtemel bir öğrencinin, kopyadan önce indeksi yapmış olması ihtimal dâhilinde görünmüyor. Dolayısıyla müstensihin doğrudan orijinal nüshadan kopyaladığı sonucuna varabiliriz. Ancak, kısaltmalarla dolu herhangi bir müsveddenin, pek de kültürlü olmayan bir müstensihin çok daha fazla hata yapmadan yeniden çoğaltmasına imkân vermeyeceği de düşünülebilir.

Aslına sadık kopyanın çıkarılmasının ardından orijinal ders notları muhtemelen ortadan kaldırılmıştır. Eğer bu el yazması o notlardan doğrudan kopyalandıysa, her zaman emsalsiz kalacaktır. Fakat her halükarda kuvvetle muhtemeldir ki aynı anda birden fazla kopya mevcuttu. "O günlerde popüler bir profesörün derslerinin, öğrencilerinin notlarından çıkarılmış el yazması kopyaları sıklıkla kitapçılarda satışa sunuluyordu. Örneğin, Blair'in retorik dersleri bu şekilde yıllarca dolaşımda kalmıştı".[10] Ancak muhtemelen kopyaların sayısı pek fazla değildi zira böyle olsaydı, Adam Smith'in kendisi ya da yazınsal varisleri bunun farkında olurlardı. El yazmalarının Adam Smith'in ölümünden önce yakılmasının hikâyesi kesin olarak gösteriyor ki, bu üç kişiden hiçbiri böyle bir ihtimalden kaygılanmamıştı.

Adam Smith, Glasgow Üniversitesi'nde Ahlâk Felsefesi Profesörü olarak 1752'den Aralık 1763'e, bir ihtimal 1764'ün ilk günlerine kadar ders verdi.[11] El yazmasındaki kanıtlar, bu notların bu dönemin sonundaki derslere ait olduğunu gösteriyor. Yedi Yıl Savaşları'na yönelik sıklıkla yapılan "son savaş" şeklindeki referanslar, en erken 1762-3 akademik yılı başlarını işaret ediyor. Bu dönemde barış müzakereleri devam ederken derslerin 3 Kasım 1762'de

---

[10] Rae, *Life of Adam Smith*, s. 64. Bkz. *Lectures on Rhetoric and Belies Letters*'a Blair'in yazdığı önsöz, 1783.

[11] Rae, *Life of Adam Smith*, ss. 46, 169.

imzalanan *Fontainebleau* Antlaşması'ndan sonra olduğu neredeyse kesin. Bu kanıt, barış yapıldıktan sonra notların sahibinin ya da müstensihin "devam eden savaş" tabirini "son savaş" ifadesiyle değiştirmiş olabileceği gerekçesiyle reddedilebilir. 182. sayfada zikredilen buğday fiyatlarıyla Şubat 1763'te gazetelerde bahsedilen buğday fiyatları arasındaki benzerlik ise üzerine hüküm inşa etmek için çok zayıf olduğu gerekçesiyle haklı şekilde delil kabul edilmeyebilir. Bu durumda, 1760 ya da 1761 yılını işaret eden "eski bir devlet bakanı bir yılda yirmi üç milyon topladı." ifadesini ya da Nisan 1760'a kadar çözüme kavuşmayan *Litchfield* hapishanesindeki mahkûmların fidyeyle kurtarılması meselesinden bahsedilmesini baz almak gerekir. Bu durumda, notların alındığı dersler ya Adam Smith'in ayrılmasından önceki 1763-4 akademik döneminde ya da 1762-63 döneminde yapılmış olabilir. 1761-62'den önce yapılmadıkları neredeyse kesinken 1760-61'den önce yapılmadığı konusunda hiçbir şüphe yok.

Bu baskıda, el yazmasının noktalama işaretleri tamamen görmezden gelindi, imlâ modernize edildi ve bölüm başlıkları eklendi. Orijinal noktalama işaretlerine uyulmuş olsaydı el yazması tuhaf bir hal alırdı. Şayet imlâ sadece "arkaik" olsaydı, elbette ki olduğu gibi muhafaza etmek doğru olurdu. Ancak arkaik olduğundan çok daha fazla şekilde, 18. yüzyılın ortalarında yaygın olan esnek standartlara göre dahi, değişken ve tutarsızdı. Adam Smith'in kendisinin 1763'te yazdığı gibi yazmak, gerçekleştirilmesinin imkânsız olduğu kısa sürede ortaya çıkan mükemmellik hedefiydi. Yeni başlıklar ve bölümler eklenmediği takdirde çalışma, sıkıcı bir şekilde uzun bloklardan ibaret olacaktı ve ani konu değişiklikleri nedeniyle okuyucu yolunu bulmakta zorlanacaktı. Mümkün olduğu kadarıyla, yeni başlıklar metinde geçen kelimeler kullanılarak oluşturuldu ve *Ahlâki Duygular* ile *Milletlerin Zenginliği*'ndeki başlıklar model alındı. Yeni eklenen başlıklar, köşeli parantezlerle el yazmasında mevcut başlıklardan ayrıştırıldı.

El yazmalarının tadil edilmelerine teşebbüs edilmedi, derslerdeki hatalar ise pek az düzeltildi. Fakat yalnızca müstensihin yazım hataları hiçbir şüpheye yer bırakmayacak şekilde görüldüğünde okuyuşun aksamaması için tashih edildi. Ancak buna benzer her durumda olduğu üzere, baskıda çıkartılan veya değiştirilen her kelime not düşüldü. Eklenen kelimeler köşeli parantezle belirtildi.

Dipnotlar, bütünüyle açıklayıcı ve tarihseldir. Okuyucuların metni anlaması, el yazmalarının doğruluğunu değerlendirmesi ve onları Adam Smith'in *Milletlerin Zenginliği*'ndeki düşüncelerinin gelişimini inceleyen otoritelerle kıyaslaması amaçlarına matuflar. Metni, iktisat teorileri üzerine düşüncelerinin dile getirilmesi için bir fırsat olarak görmeye yönelik olan ve *Milletlerin Zenginliği*'ni inceleyen yorumcuların da genelde direnemediği eğilime karşı durmak için büyük gayret sarf edildi.

Adam Smith'in her vakada hangi belirli kaynağı ne derecede kullanmış olabileceği ihtimalini tahmin etmek çok vakit alacaktı. Bu yüzden kural olarak, onun erken dönem yazarlardan muhtemelen kullandığı pasajlarla neredeyse kesin olarak kullandığı pasajlar, benzer şekilde yorum olmadan alıntılandı ya da bunlara işaret edildi.

Pratik zorlukların engel olduğu birkaç vaka dışında, erken dönem yazarlara referans verilirken her çalışmanın Adam Smith'in 1763'te kullanmış olması en muhtemel olan baskısı dikkate alındı. *Milletlerin Zenginliği*'ne (M.Z. olarak kısaltılmıştır) yapılan bölüm ve sayfa referanslarında Thorold Rogers'in Oxford Üniversitesi Yayınları'ndan çıkan 1880 tarihli ikinci baskısı kullanıldı [Türkçe atıflar için İş Bankası Kültür Yayınları'ndan çıkan 2006 tarihli Haldun Bayrı çevirisi kullanıldı –ç.n.].

Bölüm 2: Ders Notlarının Değeri

Bir üniversite öğrencisinin tuttuğu ders notlarından ibaret bir kaydın yayımlanmasının doğru olup olmadığı konusunda şüpheler oluşabilir. Bir üniversite hocası, en yozlaştırılamaz fikirlerinin öğrencilerinin zihinlerine ve defterlerine geçerken büyük ölçüde aşındığını fark eder. Ama son tahlilde, antik dönemin birçok büyük öğretmeninin fikirleri, onları dinleyen müritlerinin yazdıklarından başka bir şekilde bize ulaşabilmiş değildir. Şayet bu yolla bize ulaşmış olan her şeyi reddedecek olsaydık, felsefe ve dinde çok büyük boşluklarla yüz yüze kalırdık. Mevcut vakada biliyoruz ki notları tutan mürit hem güvenilir hem de kültürlü. Çalışmasının doğruluğunu test etmek için pek çok yönteme sahibiz ve gördük ki eser, stenografinin avantajlarına sahip modern bir raportörü kıskandıracak şekilde en çetin sınamalardan geçebildi. Burada örnek vermeyi gereksiz buluyorum. *Milletlerin Zenginliği*'ne yönelik yüz referanstan ve dört yüz kadar diğer referanslardan birkaçını inceleme zahmetine katlanacak bir okur, bu konuda kolayca ikna olacaktır.

Bu kayıtların tatmin edici oldukları teslim edildikten sonra, bir başka itiraz bunların yayınlanmasının Adam Smith'in hatırasına bir saygısızlık olduğu hususu üzerinden yapılabilir. Bu, onun son istediğinden bir sapmadır; eğer Black ve Hutton dürüst bir şekilde bu dileklere riayet etmeselerdi, buna yeterince esef etmesek bile onları kınamaya meyyal olurduk. Ancak Adam Smith'in kendisi bile üzerinden yüz yıldan fazla bir vakit geçtikten sonra isteklerinin görmezden gelinmesine o kadar da sert karşı çıkmazdı. Yakın arkadaşları Black ve Hutton'a bile ölümünden hemen sonra el yazmalarını yok etme yönündeki ye-

minlerini tutacakları konusunda güvenmiyordu. Ayrıca otuz yıl önce Glasgow'daki öğrencilerine şunu öğretmişti: "Ölene saygı, yalnızca anıları hafızalarda tazeyken söz konusu olabilir; mülklerin sonsuza dek yönetilmesi iktidarı açıkça abestir".

Dahası, eğer çalışmalarına yöneltilen eleştirilerden haberdar olsaydı, muhtemeldir ki ders notlarının yayınlanmasına yönelik tüm itirazlarını geri çekerdi.

Du Pont de Nemours, aceleci yorumunda *Milletlerin Zenginliği* hakkında şöyle demektedir: "İki kalın ciltlik saygıdeğer fakat sıkıcı bu eserdeki doğru olan her şey, Turgot'un *Reflexions on the Formation and Distribution of Riches* [Zenginliğin Oluşumu ve Bölüşümü Üzerine Düşünceler] kitabında bulunuyor. Adam Smith tarafından eklenen her şey yanlış değilse bile kusurludur".[12] Daha sonra, bu çıkışından ötürü pişmanlığını dile getirerek İngilizceyi yeteri kadar bilmemesi sebebiyle Smith'in çalışmalarını gereği kadar takdir edemediğini itiraf etmişti. Fakat çok yakın bir zamana kadar, otorite yazarlar, *Milletlerin Zenginliği*'nin Turgot'un *Düşünceler*'ine çok şey borçlu olduğu görüşünü sıklıkla dile getiriyordu. Du Pont'un bilgili ve ehil biyografi yazarı, 1888 gibi geç bir tarihte bile Adam Smith'in fizyokratlardan ve "özellikle de Turgot"nun çalışmalarından alıntı yapmayı "es geçtiğini" söyleyebiliyordu.[13]

Özellikle, Adam Smith'in Turgot'ya olan borcunu ifade etmediği suçlamasının aslında hiçbir temeli yok. Borçlu olduğunu belirtmediği kesinlikle doğru, peki belirtecek bir şey var mıydı? Turgot'nun kitabı 1766 yılında yazılmasına rağmen *Milletlerin Zenginliği*'nden yalnızca altı yıl önce ve

---

[12] "Tout ce qu'il y a de vrai dans ce livre estimable, mais pénible à lire, en deux gros volumes in-4, se trouve dans les Réflexions de Turgot sur la formation et la distribution des richesses; tout ce qu'Adam Smith y a ajouté manque d'exactitude et même de fondement". Aktaran Schelle, *Du Pont de Nemours et l'Ecole physiocratique*, 1888, s. 159.

[13] *Ibid.*

sadece *Ephemerides du Citoyen* dergisinde yayımlanmıştı.[14] 1776'da Edinburgh'daki Avukatlar Kütüphanesi'nde bulunmadığı[15] ve Dr. James Bonar tarafından kataloglanan Adam Smith'in kitapları arasında da yer almadığı[16] için, adı geçen eserden göründüğü kadar çok yararlandığını düşünmek için yeterince sebep yok. Kitabın içinden deliller ise mümkün olan en zayıf özellikte. Böyle bir durumda genel doktrinler arasındaki benzerliklere vurgu yapmak çocukça olacaktır. Birbirlerinin çalışmaları hakkında bilgisi olamayacak dönemdaş yazarların yazdıkları arasında böyle benzerlikler her zaman bulunabilir. Bu tesadüfler belki de basitçe diğer her şeyde olduğu gibi edebiyatta da aynı etkilerin aynı neticeleri vermesiyle açıklanabilir. Aynı kitapları okuyup aynı olayları gözlemleyen iki adamın bunun sonucu olarak aynı argümanları kullanıp aynı sonuçlara varmalarında şaşırtıcı hiçbir şey yoktur. Daha kesin bir şeye ihtiyaç vardır ve *Milletlerin Zenginliği*'ndeki hangi pasajların *Düşünceler*'den nasıl etkilendiğini göstermeye yönelik ciddi bir teşebbüs ise henüz ortaya konmamıştır.[17]

Bu tür mitler kolay yok olmuyor. Şayet ders notları hâlâ bilinmiyor olsaydı, Adam Smith'in *Düşünceler*'den ileri derece yararlandığı ifadesi muhtemelen en az elli yıl boyunca daha ders kitabından ders kitabına geçerek tekrar tekrar kullanılacaktı. Fakat şimdi görebiliyoruz ki, *Düşünceler* ile

---

[14] Schelle, *Journal des Économistes* içinde "Pourquoi les 'Reflexions' de Turgot ne sont-elles pas exactement connues?", Temmuz 1888, ss. 3-5.

[15] Catalogue of the Library of the Faculty of Advocates, Edinburgh, Bölüm ii, 1776.

[16] Catalogue of Adam Smith's Library, 1894.

[17] Gerçekten Prof. Thorold Rogers, kendisinin edite ettiği *Milletlerin Zenginliği*'ne yazdığı önsözde, "Birinci Kitap'ta âdeta Turgot'nun el yazmalarının alt başlıkları ve iddialarıymış gibi görünen pasajlar bulunduğunu söyleyerek" Birinci Kitap notlarında, Turgot'ya yedi kez referans verir. Bunlardan birinde, metin, Turgot'dan alıntılanan pasajla uzaktan benzerlik taşır fakat erken dönem İngiliz yazarları ile çok daha yakın olduğu anlaşılan benzerlikler aşağıda verilmiştir. Diğer altı durumda ise, metin ile verilen referans arasında en küçük bir benzerlik bile bulunmaz.

ders notları arasındaki benzerlik, *Düşünceler* ile *Milletlerin Zenginliği* arasındaki benzerlik kadar yakın. Hâlbuki Adam Smith'in ders vermeyi bıraktığı tarihte *Düşünceler* henüz yazılmamıştı bile. Hatta Smith ile Turgot'nun görüşüp sohbet ettikleri nazara alınacak olursa, intihal bulma heveslileri Smith'in Turgot'dan değil Turgot'nun Smith'ten çaldığını göstermenin peşine düşebilir.

Ders notlarının içeriğinde, *Milletlerin Zenginliği* hakkında, Turgot mitini tamamen sona erdirmek için gerekenden çok daha fazla veri var. Notlar, eserin tedrici olarak nasıl inşa edildiğini takip edebilmemize ve yazarın İngiliz kaynaklarından ne çıkardığını, Fransız kaynaklarından ne ürettiğini ayırt etmemize imkân sağlıyor.

Diğer pek çok şeyde olduğu gibi profesörlerin çalışmalarında da bir çeşit soya çekim gözlemlenebiliyor. Bir profesör nadiren o makamdaki selefinin bizzat öğrencisi oluyor. Çünkü insan daha alt düzey bir makamda çalışırken ve kimsenin kendi memleketinde peygamber olamayacağı sözünde de ifade edildiği üzere gerekli şekilde onurlandırılmazken, ustası ölür veya emekli olur ve onun yerine orta yaş kuşağından ve muhtemelen ortalama görüşlere sahip biri geçer. Bu daha alt düzey makamda çalışan kişi, kendisinden henüz eski zamanların erdemleri belirsizleşen ve zayıflıkları veya tuhaflıkları rahatsız edici veya iğrenç değil de eğlendirici gelen "eski okulları" için hissedilen genel ve tesadüfî saygıyı görmeyi hak etmeyen, yaşlı ama yeterince yaşlı olmayanlar için duyduğu biraz küçümseyici duyguyu hisseder. Bu yüzden de Adam Smith'in çalışmalarında, Glasgow'da 1729'dan 1746'ya kadar Ahlâk Felsefesi profesörü olarak görev yapan Francis Hutcheson'un izlerine bakmak gerekir. Gerçi Hutcheson bu göreve arka arkaya gelen profesörlerin seçkin bir üyesi değildi ve bir öğretmen olarak sıra dışı kabiliyet ve özgünlüğe de sahip değildi. Fakat Smith, kendisini ona karşı borçlu hissetmiş ve onun için övücü sözler kullanmıştı.[18]

---

[18] Rae, *The Life of Adam Smith*, ss. 13-14 ve 411.

Hutcheson, 1745'te *Philosophiae moralis institutio compendiaria libris III. ethics et iurisprudentiae naturalis elementa continens* başlıklı Latince küçük bir kitap yayımladı. 1747 yılında yayımına onay verdiği kitabın başlığı Etiğin Unsurları ve Doğal Hukuku da İçeren Üç Kitapla Ahlâk Felsefesine Kısa Bir Giriş idi. Buradan yola çıkarak Smith'in on yedi yaşında Oxford'da uzun bir süre kalmak için ayrılmasından önce Glasgow'daki derslerde ne öğrendiğini tatminkâr bir doğrulukla kestirebiliriz. 'Üniversitelerdeki öğrencilere' sözleriyle başlayan ve eserin ön sözünü teşkil eden hitabenin girişi şu şekildeydi:

"Felsefe, antik düşünürler arasında yaygın olarak *rasyonel ya da mantıki, doğal* ve *ahlâki* olarak sınıflandırılıyordu. Ahlâk felsefeleri şu kısımları ihtiva ediyordu: daha ciddi ele alınan, erdemin doğasını öğretip içsel eğilimleri düzene koyan *Etik* ile *Doğa Hukuku* bilgisi. Bunlardan ikincisi, 1.özel haklar doktrini veya doğal özgürlükte edinilen yasalar 2. İktisat veya bir ailenin çeşitli mensuplarının yasaları ya da hakları ve 3. Siyaset, yani sivil hükümetin çeşitli planlarının sunulması ve devletlerin diğerlerine karşı hakları."

Üç kitap, sırasıyla şu şekilde isimlendirilmişti: 'Etiğin Unsurları', 'Doğa Hukukunun Unsurları' (Latince'de *Iurisprudentia privata*), 'İktisadın ve Siyasetin Kaideleri'. Smith'in derslerinin daha sonra büyüyerek *Ahlâki Duygular Kuramı*'na dönüşen kısmı açıkça Kitap I ile; *Adalet*'in üçüncü kısmı olarak ele aldığı 'Özel Hukuk', Kitap II ile örtüşüyor; *Adalet*'in ilk iki kısmı olan 'İç Hukuk' ve 'Kamu Hukuku' da Kitap III ile örtüşüyor. Adam Smith, hukuki hususiyetleri incelerken yaklaşım olarak Hutcheson'dan çok farklı bir yol izliyor ancak iki yazarın ele aldığı ana konular genel itibarıyla aynı görünüyor. Hutchenson'un eserinde Kavimler Hukuku (*The Law of Nations*), Kitap II'nin 'Verilen Hasardan Doğan Haklar ve Savaş Hukuku' başlıklı xv. bölümü ile Kitap III'ün 'Savaş Hukuku' ve 'An-

laşmalar, Sefirler ve Devletlerin Tamamen Dağılması' başlıklı son iki bölümüne dağılmıştır. Smith'in 'Devlet geliri' ve 'Silahlı güçler' bölümlerinin Hutcheson'da hiçbir muadili bulunmazken bu, 'Kamu Düzeni' bölümü için de hemen hemen geçerlidir. Hutcheson'un Kitap II'sindeki (12. bölüm) 'Mülklerin Değerleri ya da Fiyatları Hakkında' başlıklı kısa bölümde, yüksek ve düşük fiyatların sebepleri ile iyi paranın nitelikleri tartışılmıştır.

Milletlerin Zenginliği'nin köklerinin bulunabilmesi muhtemel bölüm ise budur. Hutcheson, bu bölümün yazılmasında basit şekilde Pufendorf'u izlemiş ve müteakip bölümler olan 'Yeminler ve Vaadler' ve 'Farklı Mukavele Çeşitleri' ile bu bölümün bağlantılarını kurmamıştır. Bu sebeple Adam Smith, derslerine başladığı zaman tüm içeriği yeni bir başlığa, yani 'Kamu Düzeni'ne taşımanın mantıki düzenlemede bir iyileşme olabileceğini düşünmüş olabilir. Zira 'Kamu Düzeni [*Police*]' sözcüğünün o dönemde anlaşıldığı şekliyle fiyatların düzenlenmesini ve paranın devlet tarafından icadını, bu başlık altında incelemiştir. Ancak ders vermeye devam ettiği süre boyunca yıldan yıla servet [*opulence*] ve zenginliği [*wealth*] oluşturanın ne olduğu sorusunun değerlendirilmesine yönelik iki tarz nedeniyle bu yaklaşımdan uzaklaşmıştır. Smith, her iki düzenlemenin doğal fiyatlara müdahale ederek bolluğu ya da zenginliği azalttığını fark etmiş olabilir. Ayrıca, kimi aşırı merkantilistlerin samimiyetle inandığının, hepsinin bir dereceye kadar açıkça ya da örtülü şekilde varsaydığının aksine; bir ulusun yalnızca para stokuna yapılacak eklemelerin onun refahını artırmadığını da anlamış olabilir. Bu meselenin önemi dikkate alındığında, Smith, sırf kendi genel şemasının simetrisi nedeniyle, konuyu ilkesel olarak ele alınması gereken yere yerleştirmekten ve kamu düzeninin parçası olarak düşünülemeyecek meselelerle aynı başlık altında ele alacak biri değildir.

O veya bu şekilde 'Kamu Düzeni'nin ikinci ve kayda değer tek kısmı, mevcut şeklini alıyor. Bu bölümde ilk olarak,

insanoğlunun maddi arzularının yanı sıra "büyük dava" [*The Great Cause*; on üçüncü yüzyılda İskoç hanedanlığında saltanatın nasıl sürdürüleceğine dair çıkan tartışma –ç.n.] ve insanları medeni toplumlarda medeni olmayanlara göre daha mutmain kılan iş bölümü gibi konular hakkında tartışmalar (§§1-6) yer alıyor. Smith ikinci olarak, fiyatlar ve paraya dair geleneksel bir inceleme (§§7,8) ile paranın tek başına servete sebep olduğu anlayışının çeşitli sonuçlarını (§§9-13), faiz(§§14) ve mübadelenin (§§15) doğal sonuçlarını ele alıyor. Üçüncü olarak ise, servetin beklendiği kadar hızlı artmayışının sebepleri üzerine bir teze yer veriyor (§§16). Son olarak ise (iş bölümünün etkilerinin sonucu olarak servetin en önemli sebebi durumundaki) geleneksel ticaretin etkilerini tasvir ediyor(§§17). Genel planın üçüncü bölümü olan 'Devletin Gelirleri' dahi, servetin yavaş artmasının sebeplerinden birisi olarak yansıtılıyor. 'Hukuk sistemi' bölümünün 'Kamu Düzeni' ile ilgili kısmı böylece, güvenlik ve sağlık hizmetlerine sade bir değininin olduğu küçük bir kısmı istisna tutulacak olursa, 'Milletlerin Zenginliğinin Mahiyeti ve Nedenleri Hakkında Bir Araştırma' şeklini alıyor.

Şayet *Milletlerin Zenginliği* ile ders notlarındaki 'Kamu Düzeni', 'Devletin Gelirleri' ve 'Silahlı Güçler' bölümlerinin içerikleri karşılaştırılırsa, aralarındaki yakın ilişki gözlemlenebilir. *Milletlerin Zenginliği*'nin ilk kitabının iş bölümü hakkındaki ilk üç bölümü, ders notlarında §§3-6'daki 'Ucuzluk ya da Bolluk' bölümüyle irtibatlıdır. Para hakkındaki iv. bölüm, §§8 ile; fiyatlar hakkındaki v, vi ve vii. bölümler §§7 ile ilişkilidir. Kitap II'deki verilen borç stoku hakkındaki vi. bölüm ile §§14 arasında ilişki vardır. Farklı milletlerde servetin farklı gelişimleri üzerine olan Kitap III, temelde §§16 ile aynı konuyu anlatır. Kitap IV'teki Merkantilizm hakkındaki ilk sekiz bölüm, §§9-12 ile aynı konudan bahsetmektedir. Devletin gelirleri hakkındaki Kitap V, ders notlarındaki Bölüm III ile irtibatlı olup 'Silahlı Güçler' başlıklı Bölüm VI'ü de büyük oranda içermektedir.

İlk olarak ders notları açısından eksiklere bakacak olursak, §§1,2, 13, 15 ve 'Ucuzluk ya da Bolluk' başlıklı §§17'nin eksik olduğunu görüyoruz. İlk iki bölümün *Milletlerin Zenginliği*'ne neden alınmadığını izah etmek kolay değil. Siyasi iktisada başlangıç olarak bir tüketim teorisi arayanlar için bu durum üzüntü verici olacaktır. §§13'ün alınmayışının sebebini bizzat Adam Smith açıklıyor. Mississippi şemasının Bay Du Verney tarafından 'etraflı, apaçık, gayet düzenli ve özgünlük içerisinde' açıklandığını, bu konuya bir şekilde yer vermenin gereksiz olduğunu belirtiyor.[19] Üniversitedeki dersine mükemmel şekilde uygun düşen Duverney'in çalışmasının sade bir özetini, harika bir kitap için ise uygun bulmuyor. Mübadele (§§15) şüphesiz ki fazla basit olduğu için elenirken, geleneksel ticaretin etkilerinden bahseden §§17'ye, büyük kısmı itibarıyla Kitap V'teki i. bölüm - ii. makale olan 'Gençlerin Eğitimine Yönelik Kuruluşların Maliyeti' başlığı altında işlendiği için kitapta özel bir yer ayrılmamış.

Meseleye *Milletlerin Zenginliği* açısından bakıldığında ise hemen ilk anda göze çarpan şey şudur: Kitap IV'ün *Économistes*'in (Fizyokratların) sistemi hakkındaki ix'uncu bölümünün yanı sıra, Kitap I'in viii'inci bölümünün, aynı kitabın kârlar üzerine x'uncu bölümü ve kiralama üzerine xi'inci bölümü de henüz ortada görünmemektedir. Daha derinlemesine bir tetkik, bölüm viii ve ix ile bölüm x'un büyük kısmında işlenen ana fikirlere ve verilen pek çok örneğe, ders notlarının fiyatlarla ilgili kısmında değinildiğini ortaya koyuyor. Ancak *Milletlerin Zenginliği*'nde ileri sürülen dağılım şemasına dair bir iz notlarda bulunmuyor. 'Mal Mevcudunun Doğası, Birikimi ve İstihdamı Hakkında' başlıklı Kitap II'nin ana gövdesi de ortada görünmüyor. Ders notlarında sermaye hakkında hiçbir şey bulun-

---

[19] *Wealth of Nations [W. of N.]*, kitap ii, bölüm ii, birinci cilt, s. 318 [Türkçesi: *Milletletin Zenginliği (MZ)*, Çev.: Haldun Derin, İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2006, s. 343.]

mazken mal mevcudundan ise şöyle böyle söz ediliyor. *Milletlerin Zenginliği*'nde hayati bir yeri olan ve Kitap II'nin büyük ölçüde kendisine tahsis edildiği verimli ve verimsiz iş gücünden de hiç bahsedilmiyor.

Adam Smith, Fransa'ya gittiğinde, "büyük irfan ve maharet sahibi birkaç kişi" ile karşılaşıyor. Bu kişilerin liderlerinin özenle hazırlanmış ve "üç çeşit gider ile bunların kaynakları, gelişimleri, dağılımları, etkileri, yeniden üretilmelerini; birbirleriyle, nüfusla, tarımla, imalatla, ticaretle ve halkın genel servetiyle ilişkilerini" içeren bir tablo hazırladığını aktarıyor. Bu tabloya, büyük önem veren grup, tabloyu Adam Smith'e mümkün olan her yolla açıklamaya çalışıyor. Tabloya göre giderler; üretken giderler, gelirlerin giderleri ve neticesiz giderler olarak sınıflandırılıyor. Ancak gelirin giderleri, hemen hemen aynı anda diğer iki sınıfa bölünüyor. Üretken giderler, tarımdaki yıllık gelişmelere tekabül ederken neticesiz giderler ise diğer endüstrilerdeki yıllık gelişmeleri ifade ediyor. Tablonun en altındaki *Reproduit totale*'de ise neticesiz giderler katılmadan üretken giderler ve operasyonlar toplanarak hesaplanıyor. Çıkan değer de üç sınıf arasında dağıtılıyor: Üretici sınıf, üretmeyen sınıf ve toprak sahipleri.

Bugün bu tablo bizim için zikzaklı çizgilerle arapsaçına dönmüş haliyle, neredeyse bir çocuk oyununa benzemektedir ve tablonun *British Economic Association* tarafından yakın zamanda yapılan yeniden basımı[20] çok az ilgi uyandırmıştır. Buna rağmen bir yıllık üretimin toplam sonuçlarını şümullü bir şekilde vermeye yönelik girişimi düşünülecek olursa söz konusu tablonun iktisat teorisinde büyük bir ilerlemeye işaret ettiği görülebilir. Nitekim Adam Smith gibi keskin bir zekâ, bu yöntemin değerini anında kavramıştı. Smith, tabloyu mevcut haliyle kabul etmek için hazır değildi ancak yazarının bakış açısını benimsemişti. Buna bağlı olarak da ders notlarında bulunmayan, belli bir

[20] François Quesnay, *Tableau Oeconomique*, 1894.

çeşit harcamanın harekete geçirdiği ve çeşitli geniş kategorilere 'dağıtılan' yıllık bir toplam hâsılat ortaya çıkaran muayyen bir iş gücü tanımı, *Milletlerin Zenginliği*'nde yer almıştı. Üretken iş gücünü harekete geçiren bu belli çeşit harcama, sermaye stokunun düzenlenmesiyle ayırt edilir. Sermaye stokunun düzenlenmesiyle harekete geçirilen tüm iş gücünün satılabilir nesneler üreteceği varsayılır ve yalnızca bu çeşit bir iş gücünün üretken olarak değerlendirilmesinin uygun olacağı savunulur. Bu yeni doktrin, 'Mal Mevcudunun Doğası, Birikimi ve İstihdamı Hakkında' başlıklı Kitap II'nin ana gövdesini oluşturur.

Şayet bu teoriye tamamıyla itibar edilmiş olsaydı, mantıksal olarak Kitap II'nin ilk başta yer alması gerekirdi. Giriş ve Plan'a bakılırsa, kişi başına düşen ortalama üretim "her bir ülkede iki şarta bağlı olarak değişme gösterecektir: Birincisi; emeğin harcanması esnasında gösterilen kabiliyet, maharetlilik ve muhakeme gücüdür. İkincisi ise işe yarar alanlarda istihdam edilen iş gücünün, bu şekilde istihdam edilmeyenlere oranıdır". Bu iki şart apaçık şekilde yanlış sırada verilmiştir. Nüfusun ne oranda faydalı işlerde istihdam edildiğini, insanların ne denli kabiliyetli ve maharetli şekilde çalıştığından önce ele almamız gerekirdi. "Faydalı ve üretken işçilerin sayısının, her yerde onları işe koşmak için harcanan sermaye stokuyla ve belli harcanma yöntemiyle orantılı olduğu" konusunda bize garanti verilir. Eğer durum böyleyse, bir iktisat kitabı, şüphesiz ki sermaye üzerine bir tartışmayla başlamalıdır. Fakat Adam Smith, derslerinde hâlihazırda konuyu ele almaya emeğin üretken güçlerini tartışarak başlamıştı. Aynı zamanda piyasadaki mal mevcudunu de emeğin harekete geçirilmesi için vazgeçilmez bir koşul olarak değil, "avcılık ve balıkçılık çağlarının ardından" "üretimin başlamasıyla" zaruri hale gelen bir şey olarak ele almıştır. Bunun olabilmesi için ise çok uzun zamanlar geçmesi gerekmiştir. Eğer iş bölümü üzerine olan kendi harikulade incelemesini ikinci sıraya atmış olsaydı bu, akla ziyan bir tercih olurdu. Bu sebep-

le, mezkûr tablo görünümünün, üretken emeğin miktarının takip edilmesindeki fonksiyonu sebebiyle benimsenmesine rağmen, sermayenin Kitap II'de ele alınmasına şaşırmamak gerekir.[21]

Şu, her zaman açık olmuştur: Dağılım problemine, *Milletlerin Zenginliği*'nin birinci kitabının başlığında değinilmesine rağmen[22], "Adam Smith'in dağılım teorisi, kitabın temel konularından biri olmak yerine fiyatlar üzerine olan bölümün ortasında ancak bir ilave veya fiyatlar hakkındaki doktrininin bir sonucu olarak yer bulmuştur".[23] Bu uygunsuz durumu izah etmek suretiyle, "kitabın, Adam Smith fizyokratlarla tanışmadan evvel de her halükarda hemen hemen eksiksiz bir halde ortaya çıkabileceğini" varsaymak mümkündü. Ayrıca, Adam Smith, bu tanışma gerçekleştiğinde, "fiyatlar hakkındaki teorisi ile ücret, kâr ve rant hakkındaki gözlemlerinin, fizyokratların 'dağılım' olarak isimlendirdiği oldukça iyi bir teoriyi teşkil ettiğini de düşünmüş olmalıydı. Böylece, kitabın mezkûr başlığı koyup tüm üretimin parçalara ayrılıp ücretler, kâr ve rant olarak dağıtılması hakkındaki pasajı konunun arasına sokmaya yönelecekti".[24] Bu varsayımın önemli derecede doğru olduğunu artık gösterebiliyoruz. İş bölümü hakkındaki tezler, para, fiyatlar ve farklı işlere verilen farklı ücretlerin; mevcut formlarına çok yakın bir şekilde Adam Smith Fransa'ya gitmeden önce mevcut olduklarını açık şekilde görüyoruz. Öte yandan, dağılım şeması, tamamen eksiktir. Smith'in dağılım şeması fikrinin gerekliliğini fizyokratlardan aldığı ve onlarınkinden oldukça farklı olan kendi şemasını mevcut fiyatlar teorisine eklediği ortadadır.

---

[21] Kitap II'ye Giriş'te eski ve yeni bakış açısı birleştirilmeye çalışılmıştır.

[22] "Emeğin Üretici Güçlerini Geliştiren Nedenler ile Emek Ürününün Türlü Halk Tabakaları Arasındaki Doğal Dağılışının Bağlı Olduğu Düzen Üzerine".

[23] Cannan, *History of the Theories of Production and Distribution in English Political Economy from 1776 to 1848*, 1893, s. 186.

[24] *Ibid.*, s. 188.

Böylece ders notları, *Milletlerin Zenginliği*'nin terkibini aydınlatmanın yanı sıra, Adam Smith'in yazmayı planladığı Adalet veya *Milletlerin Zenginliği*'nde ele alınmayan hukuk hakkındaki çalışmasının doğasıyla ilgili çok daha önemsiz ama yine de ilginç olan soruyu yanıtlamaya da hizmet ediyor.

Millar, Glasgow dersleri hakkında yukarıda alıntıladığımız parçada, Smith'in derslerinin üçüncü bölümü olan Adalet konusunun özünü, halka aktarma niyetinde olduğunu ve bu niyetinden *Ahlâki Duygular Kuramı*'nın sonuç kısmında bahsettiğini söylüyor. Altıncı baskıda, ilk baskıdakinin aynısı olan mezkûr pasaja bakacak olursak Adam Smith'in öncelikli olarak kazuistik yaklaşımı kınadığını, etik ve hukuku ahlâk felsefesinin iki kullanışlı parçası olarak nitelediğini görüyoruz. Smith, "Bütün pozitif hukuk sistemleri, o veya bu şekilde, doğal bir hukuk felsefesine veya belli adalet kurallarının listelenmesine yönelik mükemmel olmayan girişimler olarak görülebilir" ifadelerini kullanıyor. Ancak, tek tek saydığı çeşitli zorluklar nedeniyle, bu girişim asla tam anlamıyla başarılı olamıyor. "Hukukçuların farklı ülke kanunlarının farklı kusurları ve gelişmeleri hakkındaki akıl yürütmelerinin" "onları, doğru ifadesiyle, doğal hukuk kuramı veya sınırları belirleyip tüm milletlerin yasalarının temeli olacak bir genel prensipler sistemi kurma amacına yöneltmesi" beklenebilirdi. Ancak, "dünyada böyle genel bir sistemin düşünülmesi veya hukuk felsefesinin, hiçbir ülkenin belli kurumlarıyla ilişkili olmaksızın kendi başına ele alınması oldukça geç gerçekleşmiştir".

Adam Smith, "Öyle görünüyor ki Grotius, dünyaya sınırları belirleyip tüm milletlerin yasalarının temeli olacak bir genel prensipler sistemi benzeri bir şey sunmayı deneyen ilk kişiydi. Savaşın ve barışın yasaları hakkındaki eseri, tüm eksikliklerine rağmen, bugün muhtemelen bu konudaki en bütünlüklü çalışmadır. Başka bir incelemede, kanun ve yönetimin ge-

nel prensiplerinin bir listesi ile bunların farklı çağlarda ve toplumsal dönemlerde geçirdikleri farklı devrimsel değişiklikleri vereceğim. Yalnızca adaleti ilgilendirenleri değil, beraberinde kamu düzeni, devletin gelirleri, silahlı güçler ve yasalara konu olan her ne varsa hepsini. Bu yüzden de hukukun tarihine yönelik daha fazla detaya şimdi girmeyeceğim" ifadeleriyle sözlerini tamamlar.

Ahlâki Duygular Kuramı'nın 1790'da yayımlanan altıncı baskısının ön sözünde, "bir başka inceleme" ile ilgili vaadde bulunduğu pasajı alıntılayan Adam Smith şöyle der:

"*Milletlerin Zenginliğinin Mahiyeti ve Nedenleri Üzerine Bir Araştırma*'da, en azından kamu düzeni, devletin gelirleri ve silahlı güçleri ilgilendiren kısımları itibarıyla, bu sözümü kısmen yerine getirdim. Geriye, uzun süredir tasarladığım hukuk teorisi kaldı. Şimdiye kadar mevcut çalışmamı gözden geçirmeme engel olan aynı işler, beni bu tasarımı gerçekleştirmekten de alıkoydu".

Adam Smith'in, *Milletlerin Zenginliği*'nin yayımlanmasını; hukuk ve yönetimin genel prensiplerinin, bunların farklı çağlar boyunca geçirdikleri dönüşümlerin, kamu düzeni, gelirler ve silahlı güçlerle ilişkili olarak toplumsal dönemlerin genel bir açıklamasını yapmaya yönelik bir vaadin kısmen yerine getirilişi olarak görmesi, her zaman tuhaf görünmüştü. '*Police*'* sözcüğünün doğurduğu geniş anlam düşünüldüğünde dahi böyleydi. *Milletlerin Zenginliği*'nin "hukukun tarihinin" içine nasıl oturtulduğu da tümüyle açıklığa kavuşmuş değildi.

El yazmaları, tüm bu problemleri ortadan kaldırıyor. Buradaki ders notları, açık bir şekilde Millar'ın tasvir ettiği

---

* Burada 'kamu düzeni' olarak çevirmeye tercih ettiğimiz terimin 'polis', 'kolluk', 'güvenlik', 'zabıta', 'kanun uygulayıcı' gibi anlamlara geldiği de açıktır. İleride "Kamu Düzeni" başlığı altında yeniden açıklama yapılacaktır –ç.n.